

KAZAKİSTAN'DA BULUNAN ÇİN AYNASI İLE SASANI TABAĞINDAKİ RUNİK TÜRK YAZILARI

Altay Sarsenulı AMANCOLOV

Bu güne kadar Kazakistan'da otuz civarında runik yazıt bulundu. Ancak bunların bir kısmı henüz okunmamıştır. Bu bildirimde sizlere kurganlarda bulunan iki metal eşyadaki eski Türk runik yazılarının resimlerini ve okunuşunu sunacağım.

1. Sankt-Peterburg'daki Ermitaj Müzesi'nin, Doğu bölümü sergisinde elli yıldan beri, runik yazılı bronz Çin aynası bulunmaktadır. Aynayı 1935'te Semey bölgesinin Ürcar ilçesinde Kazakistan Araştırma Kurumu üyeleri bulmuştur. Bu eşya Ürcar'dan 20 km uzaklıkta Sasıkbastaw adlı yerde, büyük bir höyük yanındaki ark kıyısında bulunmuş ve önce Almatı'ya, sonra da Ermitaj Müzesi'ne nakledilmiştir.

1948'de arkeolog A. N. Bernştam¹ runik yazılı bu aynadan bahsetti fakat yazıyı doğru okuyamadı. Yazı işaretlerini sonundan başlayıp ters okuduğu için harflerin işaret değerleri de değişmiş oldu. Biz 1970-1980 yılları arasında bu aynadaki yazıyı birkaç defa dikkatle inceledik ve onu doğru olarak okuyabildik.

A. N. Bernştam'ın tesbit ettiğine göre bronz Çin aynası Tang Sülalesi devrinde (MS VII-X. yy'lar) yapılmıştır. Zaten bu dökme metal aynanın bezekleri de o devre aittir. Biz Bernştam'ın tasvir ettiği konuya ilâveler yapabiliriz. Aynanın arka tarafı sekiz yapraklı lotus çiçeği şeklinde yapılmış olup, bu yapraklar üzerinde dört tane arı ve dört tane çiçeğin kabartma şekli yer almaktadır. Lotus çiçeğine benzeyen rozetin arka kısmında da böcek ve onun etrafındaki üzüme benzeyen meyvelerin üzerinde de dört ördek yine kabartma şeklinde bulunmaktadır. Bu ördeklerin arkasındaki boş yerlere runik Türk işaretleri bıçakla yüzeysel olarak

¹ A. N. Bernştam, *Noviye epigrafiçeskiye nahodki iz Semireçya. Epigrafika Vostoka*, 11, Moskova-Leningrad, 1948, s. 107-110.

oyulmuştur. Bundan başka lotus çiçeğinin yaprakları arasında dış kenarda tek bir runik $\times d^2$ işareti vardır.

Yazı runik Türk alfabesinin ondört oyma-işleme işaretinden ibarettir. (Ayna kenarındaki $\times ed$ "ed" madde, şey" işaretinden başka ve saat işleyiş yönüyle sağdan sola doğru şu şekilde okunur.

er çüçük ösüz ölü er çüçük össüz (ödsüz) ölü.

Transkripsiyonun Eski Türkçeden günümüze aktarımı şöyle olmalıdır:

"er, şarap (içmek)-vakitsiz öldürme".

Bu yazının kelimeleri şöyle açıklanabilir:

er "er"; *çüçük* "tatlı, şarap"², ÖSSİZ-Ödsüz, Ödsüz, ödsüz "vakitsiz"³, *ölüt* "öldürme"⁴.

Metnin grafik ve fonetik özellikleri için şunlar söylenebilir:

Kelime ayırma işaretleri yoktur. Yazının bütün işaretleri tipik Orhon-Yenisey harfleridir. Sadece "çüçük" kelimesinde λ harfi ince hecede "ü" yerine kullanılır. Össüz (Ödsüz) kelimesinde sessizlerin gerileyici benzeşmesi söz konusudur. ince çift sessiz ss, tek l s işaretiyle verilmiştir. Buna benzer özellikler daha önce runik yazılarında *kk*, *ll*, *tt* gibi ince ve kalın çift sessizlerin bir işaretle gösterildiğini daha önce bir yazımda belirtmişim⁵.

Muhtemelen (MS VII-IXX yy.lar) civarında yazılmış olan Çin aynasındaki bu runik Türk yazısı Orhon-Yenisey yazılarına göre sadece belirli fonetik ayrılıklar göstermektedir.

2. 1985'te Kazakistan Merkez Müzesi'nin deposunda bulunan Sasani devrine ait gümüş bir tabakta runik yazılarına rastladık. Tabanın dış kenarına yapıştırılan etikette; Kazakistan Merkez Müzesi, Giriş Kayıt no: 357/3986 yazılıdır. Fakat tabanın detaylı pasoportu kaybolmuştur. Müze memurlarının anlattıklarına göre bu tabak diğer bazı eşyalarla beraber yaşadığımız yüzyılın başlarında eski Uralsk bölgesinin Uralsk ilçesindeki (Şimdiki Batı Kazakistan Bölgesi) birinci Prohorovo höyüğü kazıldığı zaman bulunmuştur. Kazı işleri Orenburg Arşiv Komisyonu üyelerinden 1. A. Kastanye tarafından yapılmıştır. Orenburg Arşiv Komisyonu'nun

² ET: *süçiğ*, *süciğ* aynı manada, Kırg. *çüçük-çüçü* "tatlı", yukarıdaki işlemde görülen olay s~ç değişmesidir.

³ Öd-öd, "vakit, zaman, an, öğün.

⁴ DLT: Ölü "öldürme", "acüz", Kırg. *ölöt* "Kıran".

⁵ A. S. Amanjolov, *Tyurkskaya runičeskaya grafika*, AlmaAta, 1980, s. 18.

yanında olan müzenin temel eşyaları ise 1930'da yeniden açılan Kazakistan Merkez Müzesine (Almatı) teslim edilmiştir. Söz konusu gümüş tabak arkeoloji uzmanlarınca 80 yıldır bilinmesine rağmen, tabaktaki runik yazı hakkında şimdiye kadar Türkoloji alanında herhangi bir bilgi verilmemiştir. runik Türk yazısı Sasani gümüş tabağının iç kenarına noktalarla işlenerek yazılmıştır. Eski Türk Alfabesinin on harfiyle yazılan bu yazı sağdan sola şöyle okunmaktadır:

tēšit eki arlnp tēng- teşit eki aranıp, teng. Günümüz Türkiye Türkçesiyle; "Deştir. (Bu yazıyı yazdır). İki defa aranıp kalkıp uç!"

Zannediyoruz ki, bu ritual (dinî) ifade, tabağın sahibine, "sevabı geçmişlerinin ruhuna gitsin" anlamında bir dua ve teşekkürdür.

Yazı dört kelimededen ibarettir. *tēšit-* fiili *tēš-*, "deşmek" kökünden olan ettirgen eylem; *eki* "iki", *arln-* "arınmak; günahlardan temizlenmek"⁶ *tēng-* "kalkmak, yukarı uçmak"⁷.

Kelimeler arasında hiç ayırma işaretleri yoktur. Vurarak ayrı noktalar biçiminde yapılan yazı işaretleri esasen Orhon-Yenisey harflerine uyuyor. Meselâ, *ŋ* harfi Minusinsk Müzesinde 759 yılına ait Çin bronz parasındaki runik Türk yazısında da aynı şekildedir⁸. Ama sağdan yedinci harfin şekli runik Türk *ŋ* harfinden biraz farklıdır. Sağdan ikinci harfin şekilde Orhun *ŋ* harfinden biraz farklıdır ve tamamıyla Finike-Arâmî prototip *ŋ* (M.Ö. V. yüzyıl) harfi ile aynı şekildedir. Demek ki paleografik bakımdan bu yazının, Orhon-Yenisey yazıtlarından daha eski olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Gümüş tabak bütün belirtilere göre İran'da Sasaniler yönetimi olduğu zaman (M.S. 224-651) yapılmıştır. Sasanilerin Orta Asya'daki eski Türk göçebelerine uzun süre saldırıp savaştıkları tarihî kaynaklarda zikredilmektedir. Şüphesiz, bu tabak Yayık (Dayık) ırmağı vadisine Arabların Sasani devletini VII. yüzyılın ortasında fethettiğinden önce getirilmiştir.

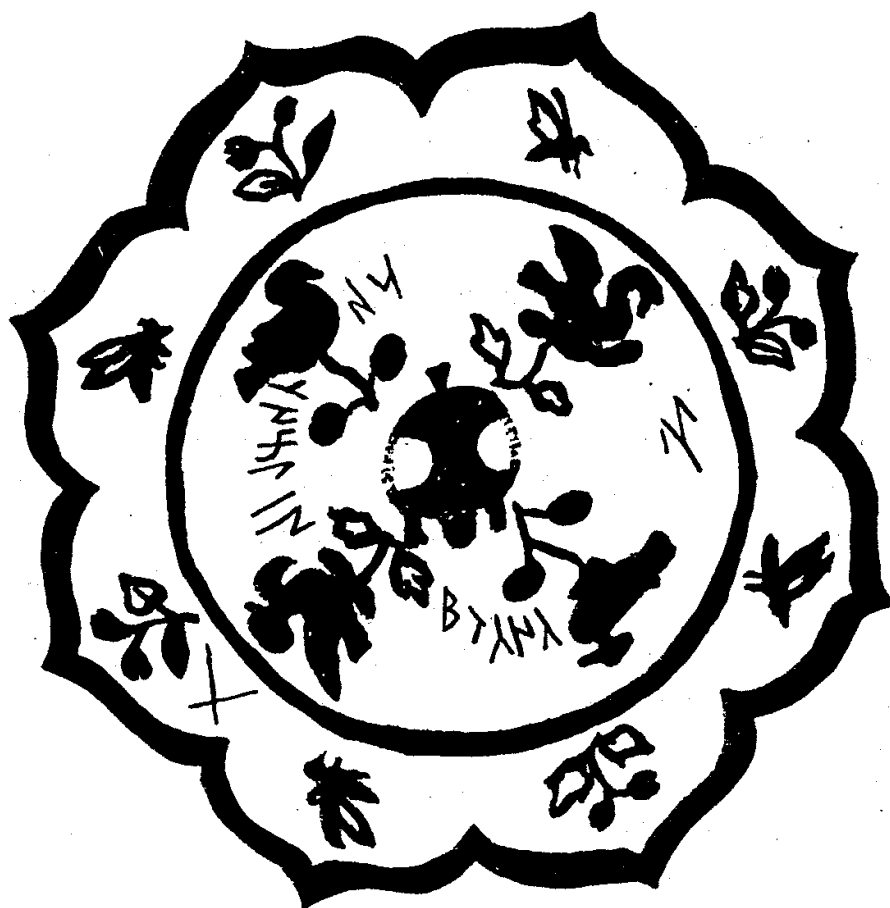
Tabaktaki runik Türk yazısının aynı zamanda (M.S. III-VII yüzyıllar), yani VI-VII yüzyıldan önce yapılmıştır demek için yeterli delillerimiz var.

Böylece, runik Türk Alfabesinin Eski Türk devrinde geniş topraklarda kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu yazı, yalnız aristokrat tabaka tarafından değil, sade halk tabakalarınca da kullanılmış olup, halkın konuşmasını da bir ölçüde aksettirmektedir.

⁶ *arı-* fiilinin dönüşlü eylemi için bk. *Kutadgu Bilig*) *Bu er ölmedikçe arımas kiri* "Bu er ölmeyince temizlenmez kiri".

⁷ DLT: *kuş tenḡdi* "kuş kalktı".

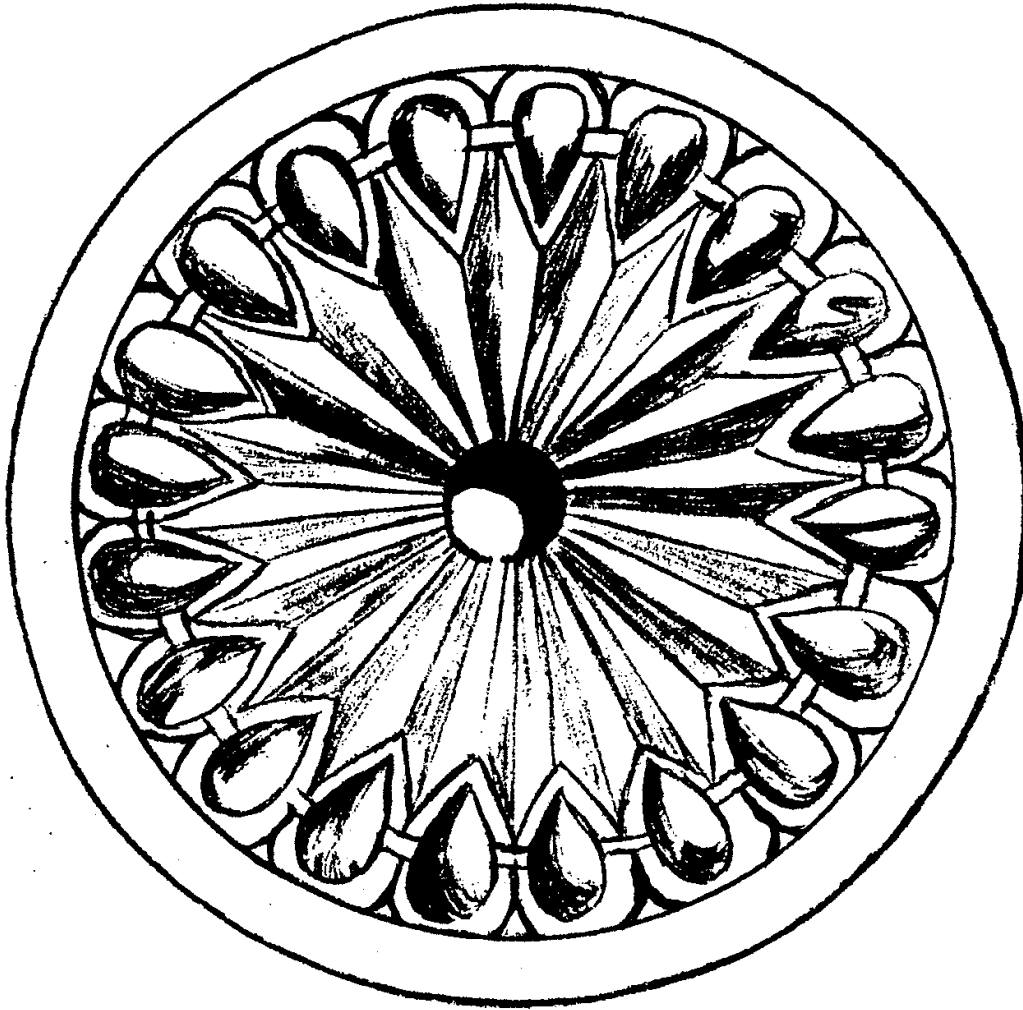
⁸ Bk. A. S. Amanjolov. *Dve Yeniseyskiye runičeskiye nadpisi., Uçenıye zapiski Hakasskogo Nu yazıka, literaturı i istorii*, XIX, Abakan, 1974, s. 137-140

HN YN 4NIN B>XNΛ Y

Doğu Kazakistan'da bulunan Bronz Çin aynası
(Ermitaj Müzesi - kutru 13 cm)

۷۷۷۷۷۷ ۷۷۷

۷۷۷۷۷۷ ۷۷۷

Batı Kazakistan'da bulunan Sasani tabağı
(Kazakistan Merkez Müzesi – 357 / 3986. kutru 32 cm)